

an-tecknat

Medlemsblad för Sollentuna Släktforskare nr 1 - 2024

Källa: Lenhardtson: 50 år som tandläkare

Albin Lenhardtson praktiserar sin drillborr

Läs på sid. 10 om en uppfinningsrik tandläkare.

Kalendarium	sid. 2	Vallonsmide och bruksliv	sid. 5
Ordförandens spalt	sid. 3	Svenska utvandringen till USA	sid. 6
Släktforskningens dag	sid. 3	Färgaregesällen Schedin	sid. 8
Latinska datum	sid. 4	Albin Lenhardtson	sid. 10

Sollentuna Släktforskare

c/o Marianne Ljungström
Flädervägen 55
194 64 Upplands Väsby

Hemsida: www.sollentunaslaktforskare.se
e-post: info@sollentunaslaktforskare.se
Plusgiro: 712 140-3
Swish: 123 103 64 66

Föreningen, som är politiskt och religiöst obunden, bildades 1990 och har cirka 200 medlemmar. Föreningen vill öka intresset för släktforskning, bland annat genom föredrag och studiebesök.

Styrelsen

Marianne Ljungström, ordförande

Kaj Högländer, vice ordförande

Agneta Berghem, sekreterare

Kjell Hassel, kassör

Camilla Wetzel

Owe Lindquist

Per-Göran Olsson

Styrelsen kan nås via föreningens e-post:
info@sollentunaslaktforskare.se

Föreningen är medlem i Sveriges Släktforskarförbund och samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan.

an-tecknat

ISSN 2002-9799

Medlemsbladet beräknas komma ut med fyra nummer per år och ingår i medlemsavgiften.
Ansvarig utgivare: Marianne Ljungström tel. 070-351 30 24.

Redaktionsgruppen består av Agneta Berghem, Agneta Svensson, Camilla Wetzel, Birgitta Hassel och Margaretha Vinterholt.

Manus och bilder skickas till: Margaretha Vinterholt: marg.vinter@gmail.com

Nästa nummer beräknas komma ut i maj.

Tryck: Stocken - Snabbtryck AB, Sollentuna.

Kalendarium

Årsmötet, föredragen, släktforskarcaféerna och DNA-kursen äger rum i Arena Satelliten. Information om eventuella ändringar får du via e-post och på vår hemsida. Där kan du läsa mer ingående om föredragen.

Tisdagen den 20 februari kl. 18.00-19.30
ÅRSMÖTE. Därefter berättar Sveriges släktforskarförbunds ordförande Viktoria Jonasson om förbundet.

Torsdagen den 29 februari kl. 14.00-16.00
SLÄKTFORSKARCAFÉ

Tisdagen den 26 mars kl. 13.30-15.30
STUDIEBESÖK Bååtska palatset. Anmälan och avgift, se föreningens hemsida.

Torsdagen den 11 april kl. 14.00-16.00
SLÄKTFORSKARCAFÉ

Lördagen den 13 april kl. 10.00-16.00
DNA-kurs med Johanna Lindh. Anmälan och avgift, se föreningens hemsida.

Tisdagen den 23 april kl. 18.00
FÖREDRAG av Claes Westling: "Är du klar med husförhörslängderna?"

Onsdagen den 15 maj kl. 18.30
FÖREDRAG av Rolf Fredriksson:
"Kvinnorättskämpen Sophia Sager."

Grundkurs "Så här börjar du släktforska"
med koncentration på kyrkoarkiven och metodiken för att släktforska.
Onsdagarna 28/2, 6/3, 13/3, 20/3 och 27/3 kl. 14-17.

Kursledare: Kjell Hassel

Lokal: Ljussgården i Arena Satelliten.

Mer information finns på vår hemsida under Verksamhet/Evenemang

Släktforskarstödet vid släktforskarstatern på Sollentuna bibliotek i Turebergshuset ges torsdagarna 1/2, 22/2, 14/3, 4/4, 25/4 och 23/5. Boka i förväg via nätet. Se vår hemsida www.sollentunaslaktforskare.se och välj Släktforskning/Forskarstöd för instruktioner och länk till bokningen.

Ordföranden har ordet

Bästa medlemmar!

Välkommen till ett nytt släktforskarår.

Vintern kom tidigt med snö och kyla men håller nu på och regnar bort så det är riktigt isigt ute. Julen är bortstädad och vardagen är som vanligt igen. Vi hade Släktforskningens dag i Turebergshuset den 20 januari och många intresserade besökare kom till oss, varav två blev medlemmar i föreningen.

Jag vill påminna alla om att regelbundet göra en säkerhetskopia på sin släktforskning. Det som inte får hända hände mig en dag efter jul. Jag jobbade med några DNA-träffar och mitt släktforskarprogram Disgen och skulle bara gå ifrån för att äta för att sedan återgå till datorn, då datorn bara stängde ner sig och gick inte att starta igen. Jag hade inte sparat det sista jag gjort och såg framför mig de tre timmar som jag lagt ned som ogjort arbete. Ny dator ska fixas vilket tar sin tid och som tur var så är den gamla hårddisken intakt och jag kan hämta min senaste databas.

Det ser ut som att Ancestry ska öppna upp så att man kan överföra sitt DNA-resultat från andra aktörer, vilket säkert välkomnas av många. Ancestry har den största databasen av DNA-testade.

Nu förbereder vi för årsmötet den 20 februari och styrelsen vill att fler medlemmar engagerar sig i både styrelsearbetet och i redaktionsgruppen för *an-tecknat*. Vi behöver nya personer för att ha en framförhållning om återväxt då vi är många som varit aktiva länge och blivit äldre, det är ett utmärkt sätt att börja deltaga som suppleanter i grupperna. Hör av er till styrelsen.

Vi startar en ny kurs i att börja släktforska den 28 februari och se våra andra aktiviteter på vår hemsida.

Väl mött under våren!

Marianne Ljungström

OBS! Årsmötet 2024

Tisdagen den 20 februari kl. 18.00

i Arena Satelliten, Ljuskällan.

Släktforskningens dag 20 januari

En vacker vinterdag bjöd vår släktforskarförening in till Släktforskningens dag. Detta år fanns inget landsomfattande gemensamt tema för dagen utan varje förening gjorde sitt eget program. Nytt för i år var att Turebergshuset var mötesplats, dels i Sollentunasalen, dels i foajén utanför strax till höger om entrén till huset. Flera personer kom för att lyssna till en introduktion i släktforskning som hölls av Agneta Berghem och Per-Göran Olsson. Andra fick hjälp att komma vidare i sin släktforskning.

Vår förening har ett utbyte med ett 15-tal andra släktforskarföreningar som delger varandra sina medlemstidningar. Kaj Högländer och Owe Lindquist visade några av dessa tidningar på en separat dator. Jag fick möjlighet att ta del av information från några av de områden jag släktforskar i, Kristianstad och Tjustbygden, riktigt intressant. Kom gärna till våra släktforskarcaféer där du kommer att kunna läsa alla dessa föreningars tidningar på ett enkelt sätt!

Agneta Svensson

Tips om latinska datum

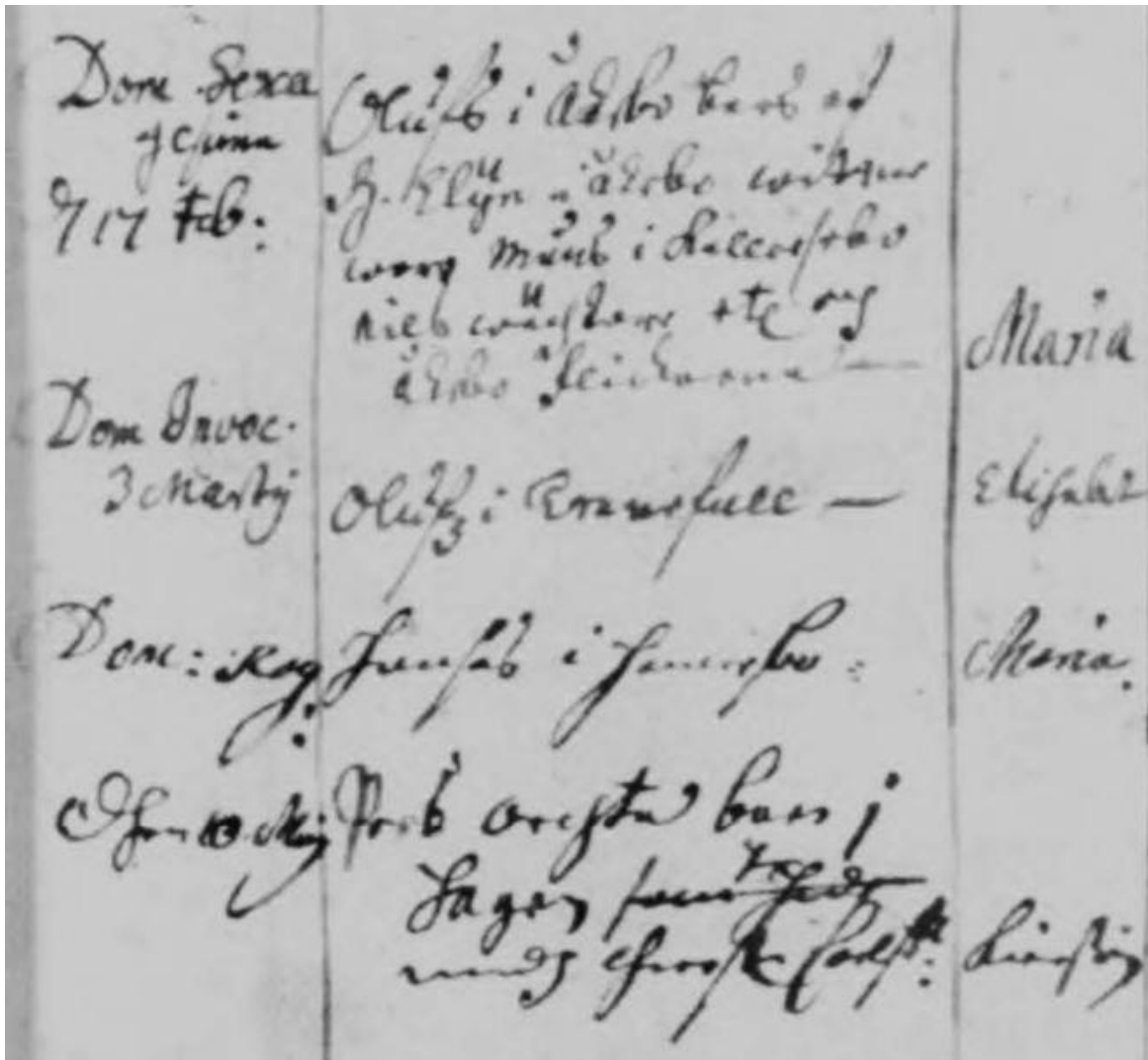
På webbsidan *Släktingar* under *Historisk kalender*,

<https://www.slaktingar.se/historisk-kalender> kan man få hjälp att tyda latinska datum. Där står bl.a.:

”I äldre kyrkböcker, framför allt på 1600-talet och första hälften av 1700-talet, är det mycket vanligt att datum anges med det latinska namnet på helgdagen. Prästen kunde exempelvis skriva Dominica 1 post

Trinitatis eller Epiphania istället för 24 maj eller 6 januari.

Eftersom många av helgdagarna på kyrkoåret inte infaller samma datum varje år utan beräknas utifrån påsken så är det svårt att veta vilket datum som avses. Därför har vi här sammanställt en historisk kalender där du enkelt kan se vilket datum de flesta helgdagar har infallit sedan år 1500.”

Målilla med Gårdveda C:2 (1695-1744) Bild 20 / Sida 24 (RA).

På webbsidan går man alltså in på det aktuella året och ser vilket datum det latinska helgnamnet motsvarar idag. Dop förrättades huvudsakligen på sön- och helgdagar.

I ovanstående exempel från Målilla 1707 ser vi att Olufs i Åkebo dotter Maria

döptes Dom[inica] Sexagesima men att prästen även skrivit d 17 Feb. När vi tittar under 1707 på websidan för den historiska kalendern ser vi att Sexagesima (åttonde söndagen före påsk) inföll den 17 februari och att Invocavit (sjätte söndagen före påsk), då Olufz i Tranefall dotter Elisabet

döptes, den 3 mars, vilket också stämmer med prästens notering. Dom: Rog[ate] (bönsöndagen), då Hanses i Hamersbo dotter Maria döptes inföll 19 maj, men det har inte prästen angivit. Den 10 Maj döptes Kierstin, Pers oechta barn i Hagen som han hade med Cherst[in] Carls[dotter]. Kanske skrev prästen endast ett svenskt datum för

att det inte var en söndag och barnet var oäkta?

Om det snåriga kalenderbytet från den julianska till den gregorianska kalendern skrev Ingrid Mild en artikel i *an-tecknat* nr 3-2020. Bytet hade beslutats redan i november 1699 men övergången var inte helt genomförd förrän 1753.

Agneta Berghem

Vallonsmide och bruksliv

Foto av Lövsta bruk litografi av Gustaf Pabst, 1870-talet.

Det var 28 tappra besökare som trotsat den bistra vinterkyllan och begivit sig till möteslokalen i Sollentuna för att lyssna på mitt föredrag. Redan innan föredraget uppkom frågor om fysiska kännetecken för valloner.

Många släktforskare har nog redan läst Peter Sjölund's senaste bok "Alla är vi valloner". Den tar bl.a. upp myten att det finns vissa fysiska kännetecken som avslöjar vallonska förfäder bland anorna. Knöl i nacken, mystiska streck på underarmen, avsaknad av örsnibbar, långa pektår. Det enda särdrag som skulle kunna visa på vallonska släktdrag är mörkt hår och bruna ögon men det kan lika gärna gälla för

tyskar, holländare, judar, romer, italienare etc. bland förfäderna.

Valloninvandringen kan sägas komma i tre vågor. Den första 1580–1620 och det var mest rörsmeder (musköt), harneskmakare, grytgjutare etc. som i första hand kom till järnbruk i Värmland. Den andra vågen bestod av skogshuggare och kolare och de kom ifrån Sedan-området i norra Frankrike 1620–1624. En del tecknade arbetskontrakt i Sedan. De är bevarade och finns på Riksarkivet. Den tredje vågen utgjordes av hammarsmeder. De reste till Sverige mellan 1625 och 1650 och tecknade kontrakt i Liège och Amsterdam. Vallonerna som migrerade till Sverige var

reformerta protestanter dvs. kalvinister (hugenotter). I Sverige var det sedan länge förbjudet att vara katolik. Många flydde undan kriget mellan de fria nederländarna i norra Nederländerna och Spanien. Vid den här tiden var dagens Nederländerna och Belgien en spansk koloni. Det s.k. 80-årskriget som startat 1568 innebar att många hushåll blev plundrade, hus och hem härjade liksom smedjor och masugnar. Det var orsaken till att en del valde att bli rekryterade och resa till Sverige för arbete vid järnbruk.

De anlände först till Norrköping och tog sig så småningom upp till järnbruken i norra Uppland. De ägdes av Louis De Geer, rik bankir i Amsterdam. Den som organiserade valloninvandringen till dessa bruk var hans kompanjon Wellam de Besche.

Lövsta bruk utvecklade sig till att med tiden bli Sveriges största järnbruk. Invånarantalet blev stort – år 1762 redovisas 1267 personer i en brukslängd. Det kan jämföras med staden Helsingborg som hade 1321 invånare på 1770-talet. Man kan också kalla Lövsta bruk för det största vallonbruket. Många vallonläkter fanns representerade här. Vallonerna gifte in sig i varandras släkter för att kunna behålla inflytandet på arbetstillfällena i hammarsmedjorna. De vallonska kolarna och skogshuggarna var oftast bosatta utanför järnbruken och gifte sig där tidigt med svenska kvinnor.

Vallonsmidet infördes vid hammarsmedjorna i de s.k. vallonbruken i Uppland och på några andra orter. Den gemensamma nämnaren var att de allra flesta hämtade järnmalm från Dannemora gruvor.

Vid vallonsmidet användes en smältarhård och en räckarhård till skillnad mot det s.k. tysksmidet som var det vanligast förekommande vid många andra svenska järnbruk. Där användes enbart en räckarhård. I smältarhärden färskades (bearbetades) smältan för att reducera kolhalten till ett smidigt järnstycke.

Hammarsmederna arbetade i 4-timmars skift i Lövsta bruk och vid Österby bruk i 3-timmars skift. Man arbetade alltså i 4 timmar och vilade i 4 timmar och sedan fortsatte skiftet hela veckan fram till lördag morgon. Söndagarna var lediga. Det totala antalet veckor man arbetade i smedjan berodde på tillgången till järnmalm och träkol. Även vattentillförseln var viktig. Ibland frös åarna på vintern så att det inte gick att arbeta. Arbetet i hammarsmedjorna översteg aldrig 40 arbetsveckor.

Det mesta av vad en arbetarfamilj behövde fanns att tillgå i bruket. Det fanns brukshandel med bruksmagasin. Barnfamiljer fick extra tilldelning av sädesprodukter. En fältskär fanns som fungerade som läkare. Profossen var motsvarigheten till fjärdingsman. Man hade en egen täppa och möjlighet att ha någon ko, ett par får och kanske en gris. Skomakare och skräddare fanns också i bruket. Skola fanns tidigt redan på 1600-talet, alltså långt före folkskolans införande.

Under 1800-talet kom andra tillverkningsmetoder av stångjärn att konkurrera ut vallonsmidet vid vallonbruken. Lövsta bruk lade ner sin tillverkning 1926.

Som avslutning på föredraget presenterades den nya uppdaterade vallondatabasen "Vallon 7" som nu finns till försäljning.

Robert Mattson

Svenska utvandringen till USA

Vår medlem Hans Högman refererar här sitt föredrag den 17 oktober.

Mellan 1850 och 1930 emigrerade drygt 1,2 miljoner svenskar till USA. Cirka 200.000 av dessa återvände tillbaka till Sverige. Det fanns en tidig emigration till USA redan från 1830-talet men den var blygsam. Den stora emigrationsvågen kom

i gång först efter det amerikanska inbördeskriget, dvs. efter 1865. Då inleds en organiserad massutvandring som hade tre stora toppar: 1868–1872, 1880–1893 samt 1901–1914.

För att utvandra krävdes ett flyttningsbetyg som man fick av församlingens präst. Män i värnpliktig ålder behövde även ett utresetillstånd, annars utfärdades inte flyttningsbetyget.

Från 1880-talet gick resan med stora ångdrivna oceangående passagerarfartyg. Från Sverige fick man resa med Wilson-linjens fartyg från Göteborg till Hull i England, därefter med tåg till Liverpool eller Southampton beroende vilket rederi man reste med. Biljetten köptes av emigrantagenter som fanns representerade i hela Sverige. De delade ut broschyrer, satte upp affischer samt annonserade i tidningarna. Dessa agenter fungerade som en resebyrå och biljetten gällde hela vägen från hemorten till slutdestinationen i USA.

New York var den stora inresehamnen i USA. Från 1855 fungerade Castle Garden på Manhattans sydspets som immigrantstation och från 1892 Ellis Island (en ö i New Yorks hamninlopp). Kontrollen på Ellis Island tog allt mellan 2 till 5 timmar och immigranttjänstemännens huvuduppgift var att inte släppa in personer i USA som man misstänkte skulle komma att ligga samhället till last. Därför var det viktigt att man var arbetsför, hade tillräckligt med pengar för att klara sig den första tiden och inte bar på någon smittsam sjukdom, annars kunde man nekas inträde. Därför var det bra att kunna ange en släkting eller vän som man skulle bo hos den första tiden.

Ellis Island. Källa: Ellis Island Foundation

USA krävde att rederierna förde skeppslistor, manifest, med detaljerade uppgifter om passagerarna ombord. Manifesten var förtryckta blanketter som USA tagit fram och bestod av en stor mängd frågor som skulle besvaras för respektive immigrant (främst 3:e klasspassagerare). När ocean-

ångarna ankrade upp i New Yorks hamninlopp kom tjänstemän från Ellis Island ombord och hämtade manifesten som var undertecknade av kaptenen och fartygsläkaren. De tog sen dessa manifest tillbaka till Ellis Island och fördelade dem bland immigranttjänstemännens stationer, sorterade på immigranternas ursprungsländer. Även tolkar fanns. Tjänstemännen prickade sen av respektive immigrant på listorna.

Det finns en envis myt att tjänstemännen på Ellis Island skrev ned immigranternas namn ungefär som namnen lät i deras öron och därmed blev amerikaniserade. Detta stämmer inte, tjänstemännen hade redan namnen framför sig på manifesten. Är ett namn felstavat på manifesten så uppstod det när rederiet upprättade dessa.

Väl i USA kunde immigranterna erhålla gratis mark i övre mellanvästern där det fortfarande fanns sådan mark att få. USA:s lantmäteri hade delat in den lediga marken i ett rutnät och en nybyggare hade möjlighet att muta in ett område på cirka 800 x 800 m. Det fanns regler för att erhålla ägarbevis till den inmutade marken. Man skulle vara bosatt där, röja och förbättra jorden och odla på marken i fem år. Om detta uppfylldes övergick äganderätten till marken till den som brukade den.

Minnesota var den delstat som tog emot allra flest svenskar. År 1910 utgjordes befolkningen i Minnesota av 13% svenskar/svenskättlingar.

För att få amerikanskt medborgarskap var man tvungen att ha bostad i USA i 5 år samt 1 år i den delstat man ansökte om medborgarskap i.

Hans Högman

www.hhogman.se/utvandringen_till_usa.htm

Vår styrelsemedlem Per-Göran Olsson ger tips om några webbsidor för att söka immigrationsdokument:

- Familysearch.org

- *Ellis Island*:

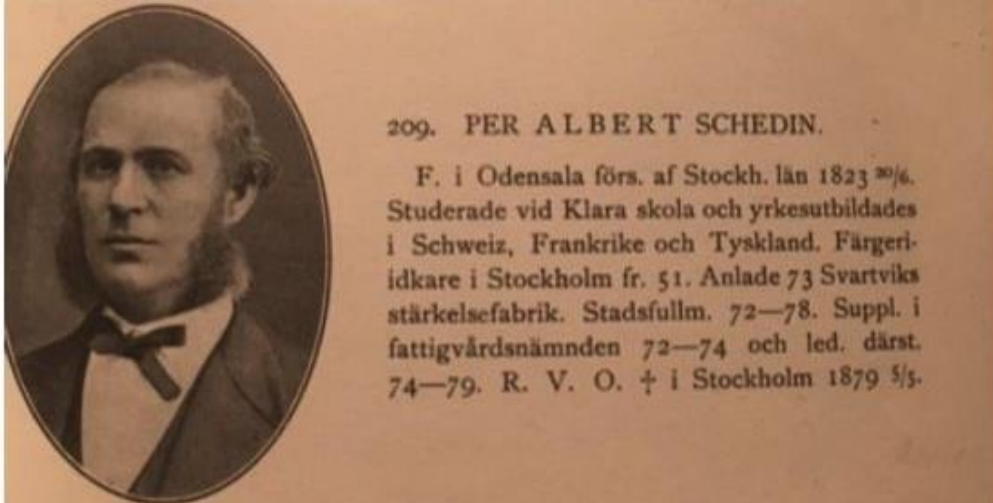
<https://heritage.statueofliberty.org>

- *Castle garden*:

<https://www.ongenealogy.com/listings/castle-garden-org>

Färgargesällen Per Albert Schedin

Vår medlem Annika Nilsson berättar här om Schedins uppväxt, vägen till färgaryrket och om upplevelserna under hans resa i Europa i mitten av 1840-talet. De viktigaste källorna är hans dagbok från gesällvandringen i Europa och gesällboken.

Hämtat ur Minnesskrift Vid Stockholms stadsfullmäktiges 50-årsjubileum

Bakgrund

Per Albert Schedin f 1823 var min farfars morfar. Han var prästson och uppvuxen i södra Uppland. Fadern, Carl Olof Schedin f 1770, var en bondson från Alsike som utbildade sig och så småningom blev kyrkoherde i Viksta församling. Modern, Caisa Stina Wärman f 1779, var dotter till en skeppare från Enköping. Per Albert var parets 4:e barn, med tiden kom det att bli 10 barn i familjen men alla bodde inte hemma samtidigt.

Eftersom fadern Carl Olof Schedin i början av sin karriär innehade prästtjänster i olika församlingar i södra Uppland, flyttade familjen flera gånger under Per Alberts uppväxt. Ibland var prästtjänsten kopplad till en tjänst som skolmästare. Vid Per Alberts födelse tjänstgjorde Carl Olof som skolmästare i Husby Ärlinghundra församling. Att Per Albert blev färgare var ingen slump. Hans morbror, och tillika fadder, Lars Petter Wärman var etablerad färgare med egen verkstad i Stockholm sedan 1833.

Vägen från lärling till mästare

År 1821 började Lars Petter Wärman som lärling hos silkesfärgare Carl Dahlström i kvarteret Lappen vid Klara sjö. Då var han

16 år. Innan flytten hade han bott några år hos familjen Schedin i Husby Ärlinghundra skola. Färgaren Dahlström avled i lungsjuka 1823 men änkan, Christina Margareta Dahlström, drev färgeriet vidare tillsammans med gesällerna så Lars Petter Wärman kunde fullgöra sina fem lärlingsår och de fem gesällåren på verkstaden. Lars Petter följde den stipulerade lärotiden och genomgick säkerligen de prov som före 1846 var ett krav för att bli mästare. Lars Petter Wärman blev ägare till Färgeriverkstaden 1833 genom sitt giftermål med den 19 år äldre änkan Christina Margareta Dahlström.

Att ”konservera” änkan var ett praktiskt arrangemang som gynnade dem båda. Visserligen var det helt i sin ordning att änkan Dahlström drev verkstaden med hjälp av gesäller. Ett problem var dock att en änka inte alltid kunde föra sin egen talan utan fick använda sig av ett manligt ombud t.ex. inom Färgsocietyten. Ett problem för Lars Petter Wärman var att han inte kunde etablera sig som färgerimästare om han inte skaffade sig äganderätten till ett förut anlagt färgeri. (Undantag från detta kunde göras om färgaren kände till en ny uppfinning eller metod.) Margareta Dahlström och Lars Petter Wärman hade ju arbetat ihop i drygt

10 år och måste ju känna varandra väl och lita på varandra.

Enligt kyrkböckerna flyttade Per Albert till sin morbror Lars Petter Wårman i Stockholm 1839 då han var 15 år och började som lärling i verkstaden. Det finns dock en anteckning om att han var inskriven i Clara Skola redan 1838 så det är troligt att han bodde hos sin morbror redan då. I kyrkböckerna uppges Per Albert och de andra lärlingarna samt gesällerna ingå i Lars Petter Wårmans hushåll, förmodligen hade de sina bostäder på färgeriet.

Efter sina fem lärlingsår hos Wårman blev Pehr Albert efter att, ”under två färgares tillsyn visat prov på sin skicklighet och att ha förstått alla handlag uti Färgeriarbetet”, antagen som gesäll vid Stockholms Hall- och Manufakturrätt den 13 juni 1844. Bestämmelsen var sedan att den nyblivne gesällen skulle arbeta som gesäll i ett år i samma verkstad om ägaren begärde det. Per Albert fortsatte alltså att arbeta ytterligare ett år hos sin morbror.

Här följer ett utdrag ur Per Alberts gesällbok:

GESÄLLBOK OM 40 SIDOR

*För färgare Gesällen Pehr Albert Schedin
hvilken är enligt Prästbetyget
född i Husby Odensala Socken
den 20 Juni 1823 samt blifvit
vid Stockholms Hall och manufakt. Rätten
den 13 Juni år 1844 till Gesäll antagen.
För innevarande år är Schedin mantal
skriven här i Stockholm
Å Socitytens wägnar
L Born*

Efter det gångna gesällåret skrivs följande i Pehr Alberts gesällbok:

*Färgare Gesällen Herr Pehr Albert
Schedin har under Fem år fullgjort sin
Lärotid samt sedan som Gesäll fortfarit
ifrån 21 May 1844 till nedanskrefne dato-
Och har Schedin
under hela denna tid stendigt fört en
utmärkt hedrande vandel och i anseende
därtill alltid visat skicklighet och
noggrannhet i yrket, hvarföre jag honom*

*hos hvar och en till det bästa
Rekommenderar.
Stockholm d. 17 Juni 1845
L P Wårman*

Om resandet

Det är alltså med goda kunskaper och gesällbok i bagaget som Pehr Albert går ombord på Göta kanalbåten ”Erik Nordewall” den 22 juni 1845 på väg ut i Europa för att ytterligare förkovra sig i yrket. I gesällboken skulle mästaren intyga hur gesällen hade utfört sitt arbete, hur länge han hade tjänstgjort och om han kunde rekommenderas. I Pehr Alberts gesällbok finns intyg från åtta olika mästare: 4 i Tyskland, 2 i Schweiz och 2 i Frankrike. Mellan de olika tjänstgöringarna hos mästare tar Pehr Albert diverse påhugg för att tjäna extra.

Pehr Albert är ute på resa i Europa i tre och halvt år. Det är oroliga tider och han får bevittna två blodiga uppror, ett i Leipzig 1845 och så Februarirevolutionen i Paris 1848. Under hela resan har han brevkontakt med sin familj och får då och då ekonomiskt bidrag från sin morbror och sin far i form av växlar. När han är vid god kassa besöker han konserter, museer m.m. och festar om men ibland är det kärvare med arbete och kassa och då sjunker modet.

Han förflyttar sig på järnväg (vilket måste vara roligt då det ännu inte fanns järnväg i Sverige), med ångbåt på tyska floder, med omnibus och så apostlahästarna förstås. Det märks att prästsonen Pehr Albert är fascinerad av katolska seder och bruk som han ibland raljerar över. I Sverige var det vid den tiden straffbart för en lutheran att bevista en katolsk gudstjänst så man kan förstå att det kändes lite spännande. Han är också intresserad av att göra studiebesök på olika fabriker och verkstäder. Pehr Albert tycks vara öppen för nya kontakter och får ofta resesällskap och kamrater att turista med. Det verkar ibland nästan som han har haft kontakt med en del av dem i förväg, men det vet jag inget om.

Annika Nilsson

Albin Lenhardtson – pionjär inom tandvården

Albin Lenhardtson var inte bara pionjär inom tandvård och munhygien i Sverige, han var också framgångsrik marknadsförare. För hur många har lyckats lämna efter sig ett minnesmärke i form av en stor neonskylt som uppfördes för över 100 år sedan i Stockholm och som än idag lyser på Södermalm? Neonskylten Stomatol!

Min artikel skulle nog kunna ses som en välförtjänt hyllning till alla dem som ägnat och ägnar timmar, dagar eller hela sitt liv åt att åstadkomma förbättringar. Tekniska eller andra, vad gäller all slags tandvårdsbehandlingar. Allt för att till syvende och sist mildra vår obehagliga upplevelse vid tandläkarbesök och bota vår eventuella tandläkarsträck.

En av dem var just Albin Lenhardtson, en pionjär inom tandvård och munhygien men även när det gällde hypnos för att hjälpa sina patienter vid behandlingen.

År 1878 flyttar modehandlaränkan Charlotta Lenhardtson tillsammans med sin son Albin in i den alldeles nybyggda parvillan på Villagatan 18 på Östermalm. Området bestod av exklusiva villor som kom att bilda ”en slutna värld för Stockholms ekonomiska och kulturella elit” (*Villastan*, Bedoir, tryckt 2017). Albin är då 17 år gammal.

*Albin utanför sin villa på Villagatan 18.
Fotograf okänd Digitala Stadsmuseet*

Vad som gör det intressant att följa upp berättelsen om den nitiske tandläkaren är möjligheten som idag bjuds genom den digitalisering som skett i snabb takt under de senaste decennierna. Från början var det t.ex. olika register som blev åtkomliga och gjorde det möjligt att spåra dokument hos arkiv och bibliotek. Idag har vi möjligheter att få fram hela dokument eller t.o.m. böcker digitaliserade. Men främst är de stora databaser som byggts upp och öppnats upp för den intresserade. En verklig guldgruva är KB:s digitaliserade Svenska dagstidningar. Den andra är PRV:s Svensk patentdatabas som jag väljer att först titta närmare på. Här finner vi Lenhardtsons fyra patent som han byggde sin verksamhet på.

Ett av patenten, SE 12991, gäller en tandpetare och beviljades år 1901. Patent SE 12405 är en uppfinning som ”afser en tandborste”. Patentet SE 18692 från år 1904 gör oss nog tacksamma att utvecklingen gått framåt. ”Cement för fyllande af tänder, jämte sätt för dess åstadkommande. Ifrågavarande uppfinning afser ett speciellt för fyllande af tänder lämpligt cement, hvilket är starkare och motståndskraftigare än det hittills använda, genom blandning af zinkoxid och fosforsyra eller annan syra framställda”. Det fjärde patentet, SE 7590 beviljades redan år 1895 men i den här berättelsen har det sparats till sist, beroende på att Lenhardtsons hela verksamhet rör sig kring och är uppbyggd på just denna uppfinning, nämligen Stomatol. Rubriceringen lyder ”Antiseptiskt och konserverande medel, benämndt Stomatol”.

Så här står det i inledningen till patentbeskrivningen: ”I motsats till andra antiseptiska medel hvars antiseptiska egenskaper bero på närvaro af starkare eller svagare gifter, innehåller Stomatol icke något för den menliga organismen giftigt ämne, men verkar dock såsom gift för mikroorganismer och har visat sig i flera fall skydda mot dessas skadliga verkningar. [...] Stomatol består af en lösning af terpeneol och tvål i alkohol med eller utan tillsats af

vatten samt för vissa ändamål med tillsats af glycerin och aromatiska ämnen.”

Det rör sig alltså inte om vår barndoms tandkräm Stomatol utan det avser ett munvatten. Man kom med tiden att framställa även en tandkräm. Under tiden kan vi följa detta munvattens historia.

År 1895 höll Lenhardtson ett föredrag om Stomatol för Svenska Tandläkaresällskapet. Frågan om munvattnets effektivitet var kontroversiell och ledde till heta diskussioner. I en uppsats året därpå redogjorde Lenhardtson för sin syn på saken och avslöjade munvattnets sammansättning. Den verksamma beståndsdelen var terpineol, ett derivat av terpentin men också kربول och pepparmyntolja. Han hävdade att tandstatus i Dalarna var bättre än i övriga landet eftersom man tuggade kåda som innehåller det antibakteriellt verkande terpentinet.

Stomatol munvatten hade stora framgångar men bidrog till att många nya munvatten lanserades. År 1902 tillsatte sällskapet en kommitté som skulle utreda ”munvattenfrågan”.

Med utgångspunkt från detta går jag över till nästa guldgruva, KB:s Svenska dagstidningar. Det är nämligen här som vi nu kan följa vad vi kanske skulle kunna kalla ”det stora munvattenkriget”. I snabb takt efter Stomatol munvatten startade många fabrikanter sin tillverkning av detsamma. Striden tog sin början redan 1895 och kan följas åtminstone fram till slutet av år 1906. En sökning i databasen på ordet ”munvatten” ger totalt 53 234 träffar. Sökningen på ”Stomatol munvatten” ger 7 058 träffar. Att skärskåda var och en av träffarna skulle dock ta allt för lång tid. Sedan Stomatol munvatten introducerades på marknaden har alltså många nya märken dykt upp och det är nu reklamen får så stor plats i pressen. Här inkluderas då lokalpress och många andra fack- eller nöjestidningar. Annonseringen sker från munvattenfabrikanterna i första hand. Förutom Stomatol har vi Vademecum, Salubrin, Azymol, Gahns Amykos och Flora Tip-Top, med reservation för att något munvatten inte kommit med i denna lista. Reklam för de olika

fabrikaten görs också från försäljarna av de olika preparaten. Bokhandlare och färghandlare är exempel på några som ivrigt annonserar om de produkter de saluför. Snart nog vidtar tävlan tillverkarna emellan om vem som tillhandahåller det mest effektiva antiseptiska munvattnet. Varje märke skaffar sig en expert inom tandläkarbranschen för ”sitt” märkes förträfflighet gentemot konkurrenternas. Man gör gärna en jämförande lista med olika parametrar och framhåller där ”sitt” märkes överlägsenhet. Allt publiceras i pressen från söder till längst i norr. Vi kan följa denna tävlan över hela landet.

I mitten av augusti 1902 hålls en internationell tandläkarkongress i Stockholm. Ett återgivande av händelsen finner vi bl.a. i tidningen *Barometern*. En docent från Karolinska institutet presenterar den tillsatta kommitténs slutresultat av sin undersökning av ”minst tio olika munvatten”. Han framhåller att undersökningen har gjorts helt opartiskt och på vetenskaplig grund. ”De flesta var helt oskadliga men inte heller vidare antiseptiska”. Man har kommit fram till att det som ”bäst uppfyllde de medicinska fodringarna på ett bakteriedödande och sjukdomsförekommande preparat” var Albin Lenhardtsons Stomatol.

Barnängens tekniska fabrik som tillverkar Vademecum går nu till hård attack mot kommitténs utredning. I slutet av augusti kan man finna över hela landet åtminstone 41 annonser från fabrikanterna som upptar del eller hela första sidan i respektive tidning. Man ifrågasätter hur ”det är möjligt att någon kan ha mod inför en kongress af vetenskapligt bildade personer framlägga en undersökning så bristfällig och ovederhäftig som denna, och huru man kan ha panna att inför allmänheten såsom säkra fakta framlägga resultat, som hvila på sådana grunder”. I den fortsatta debatten i tidningspressen finner man en lite syrlig kommentar om att de enda som nu vinner i denna strid är tidningsredaktionerna genom annonsintäkterna.

I början av år 1905 finner vi infört i *Göteborgs Aftonblad* ett utlåtande från

Institut Pasteur i Paris. Efter en rad vetenskapliga experiment framgår att Stomatol "eger energiska bakteriedödande egenskaper". Sökning i databasen på Stomatol Pasteur ger 329 träffar. Man kan se att utlåtandet användes flitigt i reklamen för munvattnet.

En sökning i vår guldgruva Svenska dagstidningar på "Albin Lenhardtson" ger 2 224 träffar. Vi finner att vår tandläkare väl använde sig av pressen för att marknadsföra sin verksamhet. Ofta är det en liten annons med meddelande om var man kan uppsöka honom under visst tillgängligt klockslag. Men lika ofta gäller det meddelanden om föredrag som han kommer, eller kanske redan hållit, om vikten av munvård och munhygien. Och det gäller hela landets tidningspress.

Albin Lenhardtson var mycket engagerad i allt som rörde tandhälsa, tandvård och munhygien. Han skrev förslag och lade in motioner. Han gick tydligen ibland ganska hårt fram med sina idéer vilket medförde att han lyckades trampa på en eller annan öm tå. En fråga som han drev redan tidigt var den om gratis skoltandvård. I en artikel från oktober 1907 läser vi att Stockholms stadsfullmäktige har beviljat ett anslag om 6 200 kr för en "folkskoletandklinik". I folkskolehuset på Valhallavägen har två rum upplåtits för verksamheten som förestås av Lenhardtson och har pågått sedan höstens början. Kliniken hålls öppen vardagar kl. 8-12. Man understryker i ett meddelande till föräldrarna nödvändigheten av vård på kliniken och ger föreskrifter om systematisk munhygien. Undersökningen är alltså obligatorisk men behandlingen helt frivillig och gratis. Lenhardtson kan sägas vara upphovsmannen till vår kostnadsfria skoltandvård.

Det är ju inte alla som lämnar som minnesmärke en neonskylt. Men hur är läget idag för skylten? Den 30 december 2009 hade *SvD Näringsliv* en lång artikel under rubriken "Lysande reklam". Man berättar att stockholmarna "fick sig till livs en marknadsföring som med den tidens mått var spektakulär". När skylten kom på plats

hade bara ett av fem hushåll tillgång till elektricitet. Under 1930-talet flyttades skylten från Katarinahissen till en plats vid Slussen. Periodvis har den varit nedsläckt av olika anledningar. Plötsligt i mitten av 80-talet kom neonskylten till heders igen genom Stieg Trenters film *Idag röd*. Filmen kom upp på duken år 1987 och kan ännu ses på nätet där skylten kan beskådas som den var. Frågan man ställer är hur det blir med skylten i framtiden. Svaret är att "ljusreklam som blivit kulturarv inte kan k-märkas". Den kan monteras ner om fastighetsägaren så bestämmer. Något 200-årsjubileum år 2109 är alltså osäkert. Men kanske kan vi i alla fall av denna artikel skänka en liten tanke av erkänsla till Albin Lenhardtson för hans insats vad gäller den fria skoltandvården. Vad vet vi hur det kanske annars sett ut idag?

Källa: Skyltat.se

Fakta om Stomatolskylten

Stomatolskylten är Sveriges första och äldsta fungerande rörliga ljusreklam. Skylten med reklam för tandkrämen Stomatol uppsattes den 22 november 1919 av företaget Såpasjuderiet Grumme & Son på gamla Katarinahissens torn vid Slussen i Stockholm.

Sedan 1933 är skylten placerad på den närbelägna fastigheten Klevgränd 1B. Den konstruerades av uppfinnaren och konstnären Mauritz Larsson och består av 1361 stycken 25W glödlampor i färgerna röd, gul och vit. När skylten satt på gamla Katarinahissen fanns även en målad Stomatoltub med tilläggsstext "Friska tänder".

Margareta Lagerman